

Tsitaatsõnad

Tiina Leemets

Eesti Keele Instituudi vanemkeelekorraldaja

Võõrkeelseid sõnu, sõnaühendeid ja väljendeid on eesti keele sõnaraamatutes registreeritud peaaegu sajandi jagu,¹ aga nende kasutust ei ole väga üksikasjalikult reeglitanud. Mõned põhimõtted ja kokkulepped on aja jooksul kirja pandud või vaikimisi välja kujunenud.

Vanematest õigekeelsussõnaraamatutest leiab neutraalsete märksõnadena eelkõige ladina sõnu ja väljendeid ning itaalia muusikatermineid (*de facto*, *corpus delicti*, *ritenuto*). Muid võõrkeelseid sõnu oli ÕSides kaua tavaks märkida nurk- või looksulgude abil ebasoovitavaks ning viidata muganditele. Näiteks 1925–1937: *cello* → tšello, *conférencier* → konferansjee; 1940²: *gillette* → žilett, *lunch* → lantš, 1976³: *musical* → muusikal, *camping* → kämping. Alates 1999. aasta ÕSist ei ole tsitaatsõnu looksulgudesse pandud. Neile on lisatud keelemärgend ja vastena enamasti tõlge või mugand. See tähendab, et näiteks ÕS 2013 märksõnad *brand*, *handsfree*, *roaming* ja *slogan* ei ole uued eesti sõnad, vaid kuuluvad inglise keelde. Eesti keeles on soovitatavad vasted (*toote*)*mark*, *vabakäeseade*, *rändlus* ning *moto*, *tunnuslause* vms.

Tsitaatsõnu lisandub eri keeltest pidevalt, sageli inglise keele vahendusel (igapäevasemad neist omakorda muganevad aja jooksul või asenduvad omasõnaga). Üleilmastumisega saavad tuntuks eri rahvaste toidud-joogid (hispaania *chilli con carne*, itaalia *cappuccino*, kreeka *ouzo*), pühad (heebrea *jom kipur*, inglise *halloween*, prantsuse *mardi gras*), muusika- ja tantsustiilid (inglise *house*, *reggae*, *lindy-hop*, portugali *capoeira*), usunditega seotu (araabia *halal*, inglise < Louisiana prantsuse < Aafrika *voodoo*) jpm. Värsked tehnika, infotehnoloogia, panganduse jt erialade terminid on sageli inglise tsitaatsõnad. Hiljem võidakse välja mõelda oma vaste, kuid kitsamate mõistete puhul ei nähta sellega alati vaeva. EKI keelenõuandjatele tuleb tsitaatsõnade kohta omajagu küsimusi.

Õigustermineid leidub rohkesti ladina tsitaatsõnavaras. Ladina terminitest eesti õiguskeeles ja karidest nende kasutamisel on magistritöö kirjutanud Merike Ristikivi.⁴

Kirjapilt

Tsitaatsõnad kirjutatakse nii nagu lähtekeeles. Alles jäävad kõik diakriitilised märgid: *caffè latte*, *crème brûlée*, *à la*. Nende näidete asemel saab kirjutada ka *late* või *latekohv* ja *brüleekreem* ning rääkida millegi moodi või mingil viisil toimimisest.

¹ Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, I kd 1925, II kd 1930, III kd 1937; Võõrsõnade leksikon. I–VIII. Koostanud Herbert Haljaspõld. Tallinn: Elu, 1930–1931.

² Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Koostanud Elmar Muuk. Seitsmes trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1940.

³ Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud Rein Kull ja Erich Raiet. Koostanud Tiiu Erelt, Rein Kull, Valve Põlma, Kristjan Torop. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976.

⁴ Merike Ristikivi. Ladina päritolu juriidilised terminid eesti õiguskeeles. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2006.

Arvutivõrgus: <http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/1016/ristikivim.pdf>.

Tekstis eristamiseks kirjutatakse tsitaatsõnad kaldkirjas. Kui muu tekst (näiteks tekstinäide) on kaldkirjas, pannakse tsitaatsõnad püstkirja: *tass cappuccino't, võimalus on expressis verbis sätestatud*.⁵ Käsitsi kirjutades märgitakse kaldkirja piiri lainelise joonega sõna(de) all.

Tsitaatsõnaga on tegemist ja eristus vajalik juhul, kui sõna sisaldab mõnd võõrtähte (*c, q, w, x, y*, ka võõraste diakriitikutega *à, é* jts) või kui kirja pilt ei vasta eesti ortograafiareeglite järgi hääldusele: *risotto* [risoto], *hot dog* [hott doog], *kung fu* [kung fuu], *shiitake* [šiitake], *jazz* [džääz ~ džäss], *indie* [indi].

Ka siis, kui kirja pildi ja häälduse vastuolu ei ole, on tavaks eristada kõik ladinakeelsed sõnad ja väljendid (*anno, ergo, versus, pro forma*) ning itaaliakeelsed muusikaterminid (*forte, diminuendo, largo*). Samuti võib kaldkirja panna koloriidi rõhutamiseks tõlkimata jäetud teise keele sõnad, näiteks kui proua Schmidt asemel on saksakeelne *frau* Schmidt, isa asemel hispaania *padre* või korra asemel vene *porjadok*. Lisaks käivad kaldkirjas võõrkeelsed väiketähtlühendid: *op. cit.* < ladina *opus citatum*, *pp* < itaalia *pianissimo*.

Muul juhul, kui võõrkeelse sõna originaalkirja pilt eesti hääldusega vastuolus ei ole, käsitatakse seda laensõnana ega eristata: anime, tofu, espresso, pesto, fitness, font, link, salsa, spoiler, naan jpt. Soovi korral võib eristust kasutada mõne haruldase sõna võõruse näitamiseks, nt *koi* ~ *koi* '(Jaapani kala)', *spanakopita* ~ *spanakopita* '(Kreeka pirukas)', *klezmer* ~ *klezmer* '(juudi muusika)', *katsu-karri* ~ *katsukarri* 'Jaapani-pärane paneeritud roog karrikastmega'.

Vene päritoluga ja vene keele kaudu laenatud sõnad on tavaks kirjutada vene-eesti transkriptsioonireeglite järgi ning need on võõr-, mitte tsitaatsõnad: *dedovštšina, pokazuhha, samizdat, tšaihanaa*.

Varem on tsitaatsõnu eristatud ka jutumärkidesse pannes, ent jutumärkidel on väga palju muid funktsioone, kaldkiri on vähem koormatud ja seetõttu eelistatud eristusviis.⁶ Kui kursiivi võimalus puudub, on jutumärke kasutatud tänapäevalgi. Muutmata kujul tsitaat Facebooki kommentaarist 2017. aastal *ooo kui ilus ja värske :) suisa kevadine "look"!* on näide, kus tsitaatsõna on soovitud eristada ka tekstis, mis ei eelda kirjakeele kasutamist.

Algustähe valiku küsimus võib tekkida juhul, kui eesti keele ja sõna päritolukeele reegel erinevad. Näiteks kirjutatakse saksa keeles suure tähega kõik nimisõnad, inglise keeles pühade ja tähtpäevade nimetused. Heal saksa või inglise keele oskajal võib esmapilgul olla harjumatu näha väikese tähega kirjutatud sõnu *wunderkind, zeitgeist, halloween*. Tsitaatsõnu võib aga juurde tulla ükskõik millisest keelest ning lihtsam on järgida kõikjal eesti reeglit, kui hakata välja selgitama iga võõrkeele ortograafiat.⁷

Erialakeeles võib olla erikokkuleppeid, näiteks ladinakeelses bioloogia nomenklatuuris on tava kirjutada perekonnanimetus suure ja liiginimetus väikese tähega: *Canis lupus, Aloe vera, Lactobacillus casei*.

⁵ Selles kirjutises on kaldkirjas esitatud ka mõned muud sõnanäited.

⁶ Maire Raadik, Tiina Leemets. Emakeele Seltsi keeleteoimkonnas. – Oma Keel 2017, nr 1 (ilmumas).

⁷ Sealsamas.

Hääldus

Tsitaatsõnu hääldatakse lähtekeelelähedaselt. See tähendab, et kui on soov tsitaatsõna kasutada, tuleks endale selgeks teha ka selle päritolu ja mitte hääldada ühe keele sõna või väljendit teise keele reeglite järgi. Paraku on vist paljud juhtunud kuulma mõnd „gränd priksi“ või „vintaaži“ (*grand prix* tuleb prantsuse keelest, ligikaudne hääldus on [graa(n) prii], *vintage* on ingliskeelne sõna, ligikaudne hääldus [vintidž]).

Käänamine

Senistes õigekeelsussõnaraamatutes ega võõrsõnade leksikonides ei ole tsitaatsõnadele muuttüüpi määratud, „Eesti keele seletavas sõnaraamatus“ on seda tehtud. Võõrkeelendid on küll eesti keeles justkui võõrkehad, aga lauses on neid sageli tarvis käänta.

Tsitaatsõnu kääntatakse nende hääldusest lähtudes. Käänamisel lisatakse tavalises kirjas ülakoma ja käändelõpp, vajaduse korral türevokaal: tegi *comeback*'i, kuulutati *persona non grata*'ks, osa tema *modus operandi*'st, tegeleb *shaping*'iga ~ *shaping*'uga, *Lactobacillus acidophilus*'e sisaldus, värsked *baguette*'id, *quiche*'is oli spinatit, avatakse uusi *boutique*'e, korraldati *performance*'eid.

Veaohalikud kipuvad olema lõpus hääldumatu *e*-ga kirjutatavad sõnad (eelmise lõigu neli viimast näidet). See *e* ei muutu käänamisel eesti *i*-ks ega *e*-ks, need tähed tuleb ikkagi lisada.

Suulisel käänamisel võib häälduses tekkida astmevaheldus või kaduda mõni häälik, kuid see ei väljendu kirja­pildis: värsked *baguette*'id, tantsiti *quickstep*'i, uusi *startup*'e ehk idufirmasid, käis *skatepark*'is ehk rulapargis, makstakse *royalty*'eid ehk litsentsitasusid.

Kui tsitaatsõna lõpeb kirjas kaashäälikutähga ja häälduses täishäälikuga, võib selguse huvides märkida omastavat käänet ülakomaga: sai *grand prix*' ~ sai *grand prix*, tellisime *buffet*' ~ tellisime *buffet*, *show*' ajal ~ *show* ajal.⁸

Inglise ja prantsuse sõnade lõpus olev *r* ning prantsuse sõnade lõpus olev nasaalne *n* loetakse eesti keeles käänamisel tinglikult kaashäälikuna häälduvaks: töötas *au pair*'ina, *subwoofer*'id ehk bassikõlarid, peeti *happy hour*'it, ostis *croissant*'i, saadik saab *agrément*'i, tervita *maman*'i. Sama tava on meil inglise ja prantsuse nimesid kääntades.⁹

Tsitaatsõna või -väljend võib olla ka muus vormis peale ainsuse nimetava. Sel juhul ei korrata eesti keeles sama tähendusega käändelõppu ega mitmuse tunnust: lõpetas *cum laude* (tä­hendus 'kiitusega', ladina sõnast *laus* 'kiitus', seega mitte „*cum laude*'ga“), räägiti *traveller*'idest ja *gens du voyage*'ist (mõlemad tähistavad teatud rändava eluviisiga rahvaid; *gens* on mitmussõna, seega mitte „*gens du voyage*'idest“).

⁸ **Tiiu Erelt**. Mis on eestlasele eesti morfoloogias raske? – **Tiiu Erelt, Mati Erelt, Maire Raadik, Tiina Leemets, Sirje Mäearu**. Keelenõuanne soovitab 2. Koostanud ja toimetanud Tiiu Erelt ja Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 70.

⁹ **Peeter Päll**. Maailma kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1999, lk 16.

Liitsõnad ja tuletised

Liitsõnas eraldatakse tsitaatsõna eesti sõna(de)st sidekriipsuga: *indie*-film, *buffet*-lõuna, *ecstasy*-tablett, *matcha*-tee (vrd *matcha latte*, mis on tervikuna võõrkeelne), *vintage*'i-laad, *bowling*'u-saal, maasika-*gazpacho*, tele-*show*-mees.

Tuletusliited lisatakse ülakomaga nagu käändelõpudki: *art déco*'lik, *rock'n'roll*'ilik. Tsitaatsõna on kaldkirjas, ülakoma ja eesti tuletusliide püstkirjas. Tegusõnu on ladusam mugandada, nt skaipima : skaibin (mitte *skype*'ima : *skype*'in; seda võib tõlgendada nii verbimugandina kui ka eesti tuletisena nimest Skype), argikeelsed laikima : laigin (mitte *like*'ima : *like*'in) 'suhtlusvõrgustikus meeldivaks märkima', täägima : täägin (mitte *tag*'ima : *tag*'in) 'veebikeskkonnas märgistama', skeitima : skeidin (mitte *skate*'ima : *skate*'in) 'rula, tõukeratta vm vahendiga trikitama'.

Tsitaatsõna ja võõrnimi

Oluline on eristada tsitaatsõnadest võõrkeelseid nimesid ja nimetusi, mis kirjutatakse läbiva suure algustähega püstkirjas ja mida kääntatakse ülakomaga ainult teatud juhtudel (kui nimi lõpeb kirjapildis täishäälikutähega, aga häälduses kaashäälikuga, ja vastupidi). Nimed on muu hulgas tarkvaraprogrammidel ja internetikeskkondadel (Google, Facebook, Youtube, Skype, Powerpoint), perioodikaväljaannetel (Le Monde, National Geographic, Juridica), kaubamärkidel (Minigrip, Barbie, Pure-Pak), veinisortidel (Merlot, Chardonnay). Võõrkeelsed nimetused on näiteks Universitas Tartuensis, Academia Gustaviana, Banking Union 'pangandusliit'.

Võõrkeelne nimetuletis on tsitaatsõna (vrd Youtube ja ingliskeelne *youtuber*). Võõrnimest eesti liitega tehtud tuletis ei ole tsitaatsõna: facebooklane, powerpointilik.

Mugandamine

Kui tsitaatsõnaga tähistatav mõiste saab Eestis tuntuks ja sõna kasutus sagedaseks, aga eestikeelset vastet ei leita, võib olla otstarbekas sõna mugandada, st kirjutada häälduspäraselt harilikus kirjas. Nii tulevad keelde võõr- ja laensõnad. Uute laenude puhul võivad tsitaatsõna ja mugand mõnda aega paralleelselt käibel olla.

Tsitaatsõnu mugandatakse tänapäeval enamasti sarnaste sõnade analoogial. Mõnikord on imestust äratanud *baarmen*: kuidas on inglise *-man* saanud kuju *-men*, mis inglise keeles märgib mitmuse? Ent varem laenatud *džentelmen*, *bisnismen* ja *kongresmen* on loonud malli, millega sobitub ka uuem laen *baarmen*. Varem on *club*'ist saadud *klubi* ja *log*'ist *logi*, hiljem *pub*'ist *pubi* ning *blog*'ist *blogi*. Nagu saksa *kegel* on andnud sõna *keegel*, nii muganeb ka *lager* kujul *laager* või *laagriõlu*. Itaalia *risoto* ja *pitsa* puhul saab eeskujuks võtta *libreto* ja *metsotinto*, jaapani *suši* puhul *geiša* jne. Muide, märksõna *risoto* on olemas juba „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ 1937. aastal ilmunud III köites.

Lõpetuseks

Tsitaatsõnu tekstisse põimides saab justkui näidata oma haritust ja teadmisi võõrkeeltest. Vääralt kirjutatud, hääldatud või kääntatud tsitaatsõnad torkavad seetõttu eriti võõrastavalt silma. Kes ei ole endas päris kindel, võiks otsustada tõlgete kasuks.